

Дејан МИКАВИЦА • Горан ВАСИН • Ненад НИНКОВИЋ
ИСТОРИЈА СРБА У ЦРНОЈ ГОРИ
1496–1918.

Библиотека ИСТОРИЈА

Уредник

Зоран Колунџија

Рецензенти

Академик Миомир Дашић

Проф. др Никола Б. Поповић, дописни члан АНУРС

Проф. др Ђорђе Микић

Проф. др Душко М. Ковачевић

Проф. др Ема Миљковић

Проф. др Владан Гавриловић

Проф. др Сузана Рајић

Доц. др Милош Јагодић

Дејан МИКАВИЦА • Горан ВАСИН • Ненад НИНКОВИЋ

ИСТОРИЈА СРБА У ЦРНОЈ ГОРИ 1496–1918.

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

www.in4s.net

САДРЖАЈ

РЕЧ УМЕСТО ПРЕДГОВОРА	7
УВОД	9
1. ПЛЕМЕНА И НАРОД 1496–1784.	
1.1 Територија и становништво	17
1.2 Туђинска власт	24
1.3 Савез са Венецијом	40
1.4 Млетачки савезници и османски поданици	61
1.5 Између ратова и сеоба	85
1.6 Шћепан Мали и успон Гувернадуре	110
2. СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1784–1860.	
2.1 Епске победе и први закони	129
2.2 Заветна мисао и реална политика	159
2.3 Владавина књаза Данила	186
3. ДОБА НИКОЛЕ I ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША (1860–1918)	
3.1 Црна Гора и устанак у Херцеговини 1860–1862..	199
3.2 Савез са Србијом и унутрашње реформе	211
3.3 У Великој источној кризи 1875–1878..	227
3.4 Самодржавље и национална политика	243
3.5 У ратовима за ослобођење и уједињење	276
ЗАКЉУЧАК	289
Списак црногорско-приморских митрополита	292
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	301

РЕЧ УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Писање историје српског народа у Црној Гори, о двестогодишњици Његошевог рођења, није могуће замислити искључиво у домену уобичајеног историографског поступка, изван вишезначног преиспитивања свих сегмената трајно и трагично отворених питања националне прошлости, занемарених у процесима дугог историјског трајања. Посебно је захтевно писати историју једног дела народа, у време када је свако историописање изложено догматском, некритичком мишљењу које не узима у обзир научне критеријуме, већ се формира искључиво у зависности од појединачних политичких, материјалних или статусних интереса. Уколико би се у поступку занатског историописања занемарила потреба да се историјске теме објасне на основу доказивих сазнања која не искључују потребу да се испуни дуг према сопственој савести и етици, проблематика ове књиге остала би изван циљева који су јој аутори спонтано одредили. Тим пре што ни једна историја црногорских Срба, написана пре 1945. године, ни на који начин није могла да наговести да ће народ који је стварао државу у Црној Гори, предвођен својим војводама, гувернадурима, владикама, кнежевима, у тешким, немилосрдним и увек неизвесним ратовима, баштинећи традицију српске средњовековне државности, у другачијим и незамисливим историјским околностима бити изложен поступцима којима се нарушава и ниподаштава његов национални идентитет, одузима његово државотворно право и вређа његово историјско памћење. Пишући *Историју српског народа у Црној Гори*, аутори су себи дали за право да поверују како су, у складу са својим могућностима, испунили свој део научне обавезе према народу чија се државност континуирано поништава или оспорава управо на оним просторима на којима је формирао државу или у оним земљама на које је традиционално полагао етничко, историјско и етичко право.

Књига коју данас предајемо суду читалаца представља један део замислене, свеобухватне историографске синтезе која се односи на историју Срба у новом веку и која би требала да омогући целовитије сагледавање националне прошлости, у друштвеном, социјалном и политичком аспекту. С обзиром на уџбеничке резултате, на основу којих су студенти до данас изучавали историју српског народа, указала се потреба да се

на рационално прихватљив начин, уз коришћење расположиве архивске грађе и научне литературе различите провенијенције, напише монографија чији је циљ, између осталог, успешније и рационалније савладавање иначе веома сложеног и захтевног наставног градива у оквиру постојећег образовног процеса, у просветним установама и институцијама.

На дан Светог Симеона Мироточивог 2013.

Аутори

УВОД

Простор данашње Црне Горе колонизован је у VII веку, као и већи део Балканског полуострва, словенским племенима. О самом процесу насељавања нема пуно података, али се зна да су Словени запосели жупске пределе, док се старо, романизовано, становништво повукло у приморске градове и тешко приступачне планинске пределе. На читавом простору који су на Балкану населили Словени дошло је до организације низа територијалних јединица, склавинија. Међу словенским племенима која су се населила на Балкан било је и племе Срби. О њиховом насељавању више података оставио је византијски цар Константин VII Порфирогенит (913–959) у делу *De administrando imperio*.

Приликом насељавања западног Балкана настале су између осталих и склавиније које је Константин Порфирогенит називао Србијом, Паганијом, Захумљем, Травунијом и Дукљом. Цар не наводи изричито да су Дукљани Срби, али по начину и распореду насељавања ово се може поуздано закључити. Старија прошлост Дукље није најбоље позната осим да је то једна од области која трпи велики византијски утицај преко приморских градова. Цела територија данашње Црне Горе није улазила у састав Дукље, која се простирала од реке Бојане до Котора, али није ишла даље у дубину од планина које су чиниле вододелницу реке Зете. На основу писања не баш поузданог *Лейхойиса йойа Дукљанина* она се састојала од девет жупа, које се савременим топонимима означавају као Љешкопље, Горња и Доња Зета са простором источно од њих, затим облашћу око Скадарског језера (Купелник, Тарабош), простором између Улциња и Бара (Папратна), Црмница, Будва са залеђем и Грбаљ. Свака словенска жупа имала је свог главара, а склавинија архонта, односно владара. Имена првих дукљанских архонта су непозната. У делу цара Константина Порфирогенита није забележено ниједно, мада је сигурно владара било. Разлоге за ово треба тражити пре свега у томе што мала област Дукље није могла играти значајнију улогу, па с тога и није била посебно занимљива византијском цару. Већу пажњу посветио је опису области коју назива Србија. Њему су позната имена архонта (кнежева) ове српске области. Помиње да не зна име оног кнеза под којим су Срби насељени, као ни имена неколико његових наследника, а први којег по

имену помиње био је кнез Вишеслав. О њему, као и његовим наследницима Радославу и Просигоју, не зна ништа осим имена, док о четвртном архонту, Властимиру, пружа више података. Наследници кнеза Властимира смењивали су се током IX и X века на престолу Србије, док последњи владар, кнез Часлав није половином века погинуо у борби са Мађарима, после чега је непознато ко је владао до осамдесетих година XI века. У саставу њихове државе био је и део данашње Црне Горе све до планинског масива, са чије јужне стране је била река Зета.

Први познати дукљански владар, Јован Владимир, помиње се у време Самуиловог царства. Пре њега као „архонт Диоклије“ забележен је Петар, о чему сведочи запис на једном оловном печату. Јован Владимир је, у време када је цар Самуило водио ратове са Византијом, као византијски савезник признавао врховну власт цара Василија II (976–1025). Највероватније, око 997. Самуило је напао Дукљу, а Јован Владимир се повукао у неприступачне планинске пределе близу Скадра. Како није имао снаге да се одупре, предао се, али је остао на челу Дукље, шта више, ушао је у савез са Самуилом, оженивши његову ћерку Косару. Убијен је у Преспи, 22. маја 1016. године. Кнез Стефан Војислав (од треће деценије XI века до око 1050) био је најзначајниј личност Дукље у XI веку. У то време, на простору Србије, Дукље, Травуније, Захумља и Паганије утицај Византије све више јача. Међутим, после смрти цара Василија II (1025), опада моћ Византије. Стефан Војислав („архонт Срба“, „Травуњанин Србин“, „Војислав Дукљанин“), дигао је 1034. устанак против Византије, који је 1036. угушен. Ускоро је дошло до новог устанка, а током зиме 1039/40. опљачкао је један византијски брод. Током 1042–1043. Војислав је однео одлучујућу победу над Византијом. Пошто је извојевао осамостаљивање под његовом врховном влашћу нашла се пространа територија од Бојане до Неретве. Истовремено дошло је до устанка Петра Одељана и Словена Тихомира, у суседству.

Стефана Војислава је пре 1055. године наследио син Михаило. Он се измирио са Византијом и одликован је високом титулом протоспатара. Био је „пријатељ“ и „сарадник“ Византије. Готово две деценије мирно је владао. Међународне прилике су се знатно промениле после пораза византијске војске од Селџука 1071. године, у бици код Манцикерта. Исте године, Нормани су заузели Бари. Услед тога, Михаило је подржао устанак Ђорђа Војтехе у Македонији. Послао им је сина Константина Бодина са војницима, којег су устаници у јесен 1072. прогласили за цара под именом Петар, у Призрену. Устанак је убрзо угушен, а Михаилов син Бодин заробљен. Извесно време је провео као заробљеник у Цариграду, а потом Антиохији, после чега је био избављен. У писму папе Гргура VII из 1077. године Михаило се помиње као „rex Sclavorum“. Из писма се види да Михаило већ носи титулу краља те да је од папе тражио само њену потврду. Сматра се да је Михаило био ктитор цркве св. Михајла у Стону, чије фреске представљају најзначајнија сликарска дела у поменутом периоду.

Нормани из јужне Италије су се 1081. спремали да освоје Цариград. Византијска војска је октобра 1081. под Драчом доживела потпуни пораз. Описујући речену битку, Ана Комнин пише да је Бодин у почетку био на византијској страни, али се није упуштао у сукобе. Пошто је увидео да је наступило расуло у византијској војсци, повукао се. Бодин се априла 1081. оженио са Јаквинтом, ћерком Архирица, угледног патриција из Барија и присталице Нормана. Његов отац је умро, највероватније, у другој половини 1081. године. Историјски извори пружају доста података о првим годинама владавине краља Константина Бодина. Успео је да наметне своју врховну власт у Босни и Рашкој. У Босни је за владаре поставио кнеза Стефана, а у Рашкој браћу Вукана и Марка. До нове промене на међународној позорници дошло је 1085. када је умро нормански војсковођа Роберт Гвискард. Поново јача утицај Византије. Алексије I Комнин је постао господар Драча. Бодин је искористио сукоб у папству и 1089. барски епископ Петра уздигнут је на положај митрополита. По повлачењу Нормана са Балкана и обнови византијске власти, краљ Бодин је ушао у сукоб са драчким намесником Јованом Дуком. После овога у изворима су све ређе помиње. Зна се још да је у зиму 1096/97. године примио у Скадру крсташе које је предводио гроф Рајмунд Тулушки. Умро је 1101. године.

После његове смрти долази до слабљења дукљанске државе. Бодинове наследнике искључиво помиње Летопис попа Дукљанина, чији подаци често нису историјски релевантни. Према овом документу, на челу Дукље су се смењивали Доброслав (Бодинов брат), Кочопар (син Бодиновог стрица Радослава), Владимир (Бодинов синовац), Ђорђе (Бодинов син) који је владао у два маха око 1113/14–1116/18 и 1125–1135. За њега, у Летопису стоји да је продро у Рашку и ослободио из заточеништва великог жупана Уроша I. Између две владавине краља Ђорђа владао је Грубеша (синовац Кочопара), а после Ђорђа Градихна (Грубешин брат), а потом његов син Радослав. Од њега је управу над Зетом и Травунијом преузео рашки велики жупан Деса 1162. године. После Десе, последњи господар Дукље, био је кнез Михаило. Он се помиње у једном писму, у вези са нападом рашког жупана Стефана Немање на Бар. Михаило није био у могућности да помогне граду јер је и сам био „притиснут од ујака” (1185/86). Кназ Михаило је умро пре 1189. године. Рашки жупан Стефан Немања је, пре јануара 1186. године, освојио Дукљу. Према Стефану Првовенчаном, то је била борба за „дједину” и „отачаство” у којем је рођен Стефан Немања. Тада су порушени и освојени градови: Дањ, Дриваст, Скадар, Свач, Сард, Улцињ. Котор је био поштеђен разарања. Управу над припојеном Дукљом, Стефан Немања је дао најстаријем сину Вукану. Он је био „велији кнез” и дукљански краљ (1186/9–1208). Дукља је у Немањићкој држави, у почетку, очувала краљевску традицију преко титуле коју су носили Вукан и његов син Ђорђе. Вукан је Дукљом управљао као удеони кнез, као што је Захумљем његов стриц Мирослав. Ђорђе, Вука-

нов син, је био дукљански краљ у периоду од 1208. до 1248. године. Пред крај његове управе, Монголи су прешли из Угарске и Хрватске, преко Зете, како се све чешће назива Дукља. Страдали Котор, Свач и Дриваст. Титулу дукљанског краља, носио је и Стефан, ктитор Мораче.

У време владавине краља Стефана Уроша I (1243–1276), нестала је пракса да појединим деловима државе управљају бочне гране Немањића. Готово истовремено, када су у Захумљу без власти остали потомци кнеза Мирослава, у Дукљи се то дешава потомцима краља Вукана. Дукља ишчезава и из титуле српских краљева. Она се до времена краља Уроша I јављала у титулатури као Дукља и Далмација. Стефан Првовенчани је био: „*Велики краљ, намесни ѿсѿодин све срѿске земље и Диоклиѿије и Далмације и Травуније и Хумске земље*”. Као последица централизације, скраћена је и титула и више се не набрајају поједине области. Урош I је „*краљ срѿске и ѿморске земље*”. Након свргавања оца са власти, Стефан Драгутин се одлучио на поделу државе. Мајци, краљици Јелени, између осталихседа, 1276. дао је управу над Зетом. Краљ Милутин је Зету и приморске градове 1309. године (према најновијим истраживањима 1308.) препустио сину Стефану који је тада постао „млади краљ”. У једном писму, насталом око 1310. бележи се „Стефан, син краља Уроша, краљ Дукље, Албаније, Хума и Приморја”. Највероватније, у првој половини 1314. године дошло је до краткотрајне побуне сина против оца. Милутин је са војском кренуо у зетску област, а Стефан се склонио на другу обалу реке Бојане. После преговора који су вођени у околини Скадра, Стефан је послат у Скопље, а потом у Цариград. Претпоставља се да је Зетом кратко управљао млађи син краља Милутина, Константин. Они су ту били феудалци који се спремају за владарски позив. Зета је у том смислу била веома погодна јер се налазила под јаким утицајем Запада и католичке цркве у Приморју, а са друге је била већински православна. Тако је будући владар могао да стекне драгоцену искуство на овом простору. Граница њихове управе ишла је од Котора и Острога на западу и северу до реке Бојане, Дриваста и Дања на југу и истоку, што се уједно и сматрало територијом Зете. Скадарско језеро је било унутар ње, а од градова се по значају издвајају Скадар, Котор, Будва, Бар и Улцињ.

Пред крај владавине краља Милутина помињу се у Зети локални властелини (нпр. кефалија Илија). Локална властела је доживљавала своју афирмацију, чак на рачун смањења власти младих краљева. У време када се краљ Стефан Дечански борио против брата Константина и касније брата од стрица Владислава, уживао је подршку зетске властеле. Од времена када је преузео престо изгледа да је управу у Зети препустио сину Стефану Душану, али први податак о њему у Зети потиче из 1326. Већ тада у Душановој близини су се налазили људи који су касније постали утицајни феудалци и оснивачи династија, као што су, између осталих, војвода Младен, оснивач династије Бранковић, Војин оснивач Војиновића, Ђураш Илијић од кога су потекли Црнојевићи и други. Прили-

ком сукоба између краља Стефана Дечанског и његовог сина 1331. године, Душан је уживао подршку зетске властеле. Краљ Стефан Дечански је са војском дошао у Зету и опустошио синовљев двор на обали Дримца, близу Скадра. За то време Душан се са присталицама налазио на другој страни Бојане. До мира је дошло, у другој половини априла 1331. године. Три месеца касније, сукоби су обновљени. Душан је уз подршку зетске властеле успео да збаци оца са престола.

У време владавине краља и цара Душана (1331–1355) Зетом су управљали великаши које је он постављао. На почетку пролећа 1332. године избила је побуна великаша у Зети. Предводио их је војвода Богоје, чије се седиште налазило у Светом Срђу на Бојани. Вероватно су били незадовољни за учињене уступке током претходне године. Краљ Душан је убрзо угушио побуну и средио унутрашње прилике у држави. Дуже време градовима у Приморју управљала је и Душанова супруга Јелена. Сама Зета, како је то приметио академик Сима Ћирковић, играла је у односу на своју величину знатно већу улогу у Царству, пре свега због приморских градова, важних не само за трговину, већ и за дипломатске мисије које су појединци из њих обављали за српске владаре.

У периоду распада Душановог царства дошло је, између осталог, и до осамостаљивања феудалаца у Зети. Око 1360. године, у документима који су настали из цареве канцеларије, помиње се власт Балшића. Она се ширила из Скадра према Котору. Ова породица није била међу значајнијим у време Царства. Око 1360. њихова власт је обухвата простор између Скадарског језера и мора са Баром и Скадром. Балша I, родоначелник Балшића, имао је три сина: Страцимира, Ђурађа I и Балшу II. Прве знаке непоштовања и одметништва од централне власти испољили су за време рата српске државе против Дубровника (1361–1362). Од 1363. године, били су у сукобу са, албанским великашем, Карлом Топијом. Током пролећа или у лето 1364. Ђурађ I Балшић је пао у заробљеништво. Мир између Балшића и албанског великаша склопљен је 1366. године. Исте године, почело је непријатељство и сукоб, између Балшића и Котора. Мир је постигнут, тек, 1369. године.

Углед Балшића растао је и преко брачних веза, наиме, супруга Ђурађа I, Оливера била је кћи Вукашина Мрњавчевића, који се 1365. године, крунисао за краља и постао савладар цара Уроша. После Маричке битке (26. септембар 1371) Балшићи су 1372. заузели Призрен, а после слома Николе Алтомановића, под њиховом влашћу се нашао територија од Бок Которске до Дубровника. Као моћни обласни господари Балшићи су истицали своје сродство са Немањићима, при чему је Ђурађ I иступио против Твртковог крунисања за краља Србије. Ђурађ I је умро 13. јануара 1378. године. На челу породице, тада се нашао Балша II (господар зетски 1378–1385). Он је био ожењен са Комнином, ћерком Јована Комнина Асена. На тај начин Балшићи су дошли у посед Берата, Валоне и Химаре. Освојио је 1385. године и Драч. Исте године зауставио је продор

босанског краља Твртка у Зету и склопио са њим мир. То је био његов последњи успех. Наиме, погинуо је ускоро, на Саурском пољу код Бера-та, у сукобу са Турцима после чега су јужне поседе наследиле Комнина и њихова кћи Руђина.

У Зети и северној Албанији, власт је после стричеве погибије преузео Ђурађ II Страцимировић Балшић. Био је ожењен са кћерком кнеза Лазара, Јеленом, познатом као „госпођа Лена”. Његова власт, испочетка, била је ограничена на узан простор између Скадра и мора, јер су се против њега побуниле неке албанске великашке породице, док га је у Горњој Зети угрожавао Радич Црнојевић. Био је и у лошим односима са краљем Твртком I. Због свега реченог, ступио је у додир са Турцима. У турској војсци, под командом Шахина, који је 1388. напао Босну, било је и Ђурђевих поданика. Као турски савезник појавио се и Константин Балшић, Ђурђев брат од стрица. Са њим је Ђурађ ушао у сукоб и 1391. се окренуо турским противницима. Шта више, прешао је у католичку веру, али му то није помогло. Био је принуђен да Турцима преда Скадар, Дриваст и Свети Срђ. Кратко је успео, нешто касније, да ове градове преотме од рођака Константина Балшића. Према споразуму са Млечанима од 14. априла 1396. „дужд и Сињорија” су примили Скадар с тврђавом, Свети Срђ, Скадарско језеро и острва на њему, територију с леве стране Бојане, Дриваст, тврђаву Шати и Дањ за 1000 дуката. Он је владао крајевима западно од Бојане са Баром и Улцињем као већим местима. У наредном периоду његов положај се поправио. После смрти Радича Црнојевића, заузео део његове области. Угостио је деспота Стефана Лазаревића, свог шурака, после битке код Ангоре и дао му војну помоћ за обрачун са Ђурђем Бранковићем. Умро је почетком априла 1403. године.

Балша III је наследио оца Ђурђа и одмах покушао да обнови власт своје породице, односно да поврати од Венеције градове. Због овакве политике прихватио је вазалне обавезе према Турцима. У сукобима са Венецијом уживао је подршку ујака, деспота Стефана, и војводе Сандаља Хранића, за кога се 1411. преудала његова мајка Јелена. Запосео је 1412. године Бар, а ускоро Будву и Улцињ. Веома болестан, напустио је Зету и отишао на двор деспота Стефана којем је, пошто није имао мушких потомака, завештао Зету. Када је 1421. умро Балша III деспот Стефан је својој титули додао и „*иоморје зетско*”. На вест о смрти Балше III, Венеција је запосела његове градове услед чега се сукобила са Деспотовином. Балшићи су попут Немањића и Лазаревића, били ктитори цркава и манастира. Помогли су изградњу цркве Св. Ђорђа на острву Горица код Старчева и манастирског комплекса Пречисте Крајинске. Ту се се повукли зетски митрополити. Балша III је био китор и Богородичине цркве на Морачнику и манастира Праскавице у Паштровићима.

Деспот Стефан, као нови господар, упутио се августа 1421. у Зету, како би повратио градове од Венеције. Брзо је освојио Бар и Дриваст и опколио Скадар. Ратне операције су окончане августа 1423. године. Де-

спот је добио Бар, Дриваст и Будву. После пар година, априла 1426. склопљен је у Вучитрну мир са Венецијом. После Балшића, као најзначајнија властелотска породица, издвојили су се Црнојевићи. Они су потомци кефалије Илије из доба краља Милутина, а владали су као властела брдовитом облашћу изнад Боке Которске и Будве, која је у време Османског царства махом обухваћена Катунском нахијом. У време од 1403. до 1435. године, у документима се као властела помињу браћа Ђурађ и Алекса Ђурашевић (Црнојевић). Ђурађ је имао четири сина, од којих је други по имену Којчин у почетку био најзначајнији, али је временом примат однео над осталом браћом Стефан/Стефаница Црнојевић.

Деспотовина коју су Турци стално угрожавали није могла да обрати више пажње на збивања у Зети и стога је створен простор за слободније деловање Црнојевића. После првог пада Деспотовине 1439. године, деспот Ђурађ се обрео у Зети. Пошто ови крајеви нису страдали од Османлија намеравао је да ту одавде организује свој повратак и обнову Деспотовине. Ускоро је напустио Зету и отишао у Угарску. У том периоду Стефаница Црнојевић је прилазио оном ко му је могао понудити опстанак. Тако је 1441. био уз Стефана Вукчића, наследника Сандаља Хранића, 1444. уз Венецију, а 1448. поново уз деспота Ђурђа, који је у међувремену обновио Деспотовину. Ипак, осећајући слабљење деспотске власти окренуо се опет Венецији, која му је доделила звање капетана и војводе Горње Зете (1452). Поред звања од Венеције је добио и плату. На Врањини, 6. септембра 1455. године склопљен је споразум о предаји Горње Зете Млечанима. Стефаница Црнојевић и представници 51 „дружине или општине” изјавили су да прихватају врховну млетачку власт. Венеција је обећала унутрашњу аутономију и поштовање јурисдикције зетског митрополита. Практично, утицај Венеције се осетио у градовима на Приморју, док га у унутрашњости није било.

Стефаницу Црнојевића, наследио је син Иван Црнојевић (1465–1490). На самом почетку владавине није био у добрим односима са Млечанима. Ускоро, 1466. измирио се са Сињоријом, признао врховну власт Венеције и добио плату од 1200 дуката годишње. Као војвода и господар зетски столовао је у Жабљаку. Своју оданост Венецији показао је у рату са Турцима 1473. године, након чега је добио титулу млетачког племића. Са шураком, Влатком Херцеговићем, покушао је да ослободи Херцеговину од Турака. Планови су убрзо пропали. Турци су 1478. године заузели Жабљак, Кроју, Љеш и Дриваст. Пошто су Османлије зазеле његову престоницу, отишао је у јужну Италију. Након смрти султана Мехмеда II, 1481. Иван је обновио своју власт. До споразума са Бајазитом II (1481–1512) дошло је крајем 1481. или током прве половине 1482. године. Обавезао се на харач од 700 дуката годишње. Као знак вазалства, био је принуђен да у Цариград пошаље свог најмлађег сина Станишу. Његова престоница, након обнове власти, налазила се у Ободу. Сазидао је 1485. Цетињски

манастир у који је прешао зетски митрополит Висарион. Ускоро се на Цетиње преселио и Иван, где је 1490. умро.

Наследио га је Ђурађ, најстарији од тројице синова, који се непомредно после очеве смрти по други пут оженио Јелисаветом, ћерком Антонија Ерица, млетачког племића. Ђурађ Црнојевић је у почетку наставио политику свог оца, али је касније почео да се окреће антитурски оријентисаним владарима. Повезао се са француским краљем Шарлом VIII који је намеравао да покрене крсташки рат против Османлија. Ђурђево везе су условиле пад Зете. Он се одиграо без неких ратних дешавања. Наиме, из Цариграда је 1496. стигао у Зету Ђурђев брат Стефан са наређењем султана Бајазита II да Ђурађ дође у Цариград или да у року од три дана напусти Зету. Ђурађ је донео одлуку да напусти земљу и упутио се, са породицом и пратњом, у Венецију. Тако је и последња област српске средњовековне државе пала под власт Османског царства. Ђурађ, међутим, није био значајан само по политичкој делатности, већ и културној. Отворио је у Зети прву словенску штампарију на Балкану, из које је јануара 1494. изашао *Окѣоих ѣрвоіласник*, а затим *Псалтир са ѣоследовањем*, *Окѣоих ѣѣшоіласник*, *Требник* и *Цвейни ѣприод*. Ове књиге имале су изузетан значај у штампарској делатности Словена, пре свега Срба и Руса. Утицај штампарије Ђурђа Црнојевића био је јак и у каснијим српским штампаријама, пре свега у Венецији где је једну основао војвода Божидар Вуковић, Ђурђев властелин.¹

¹ Опширније видети о средњовековној историји Црне Горе: *Византијски извори за историју народа Југославије*, припремио Божидар Ферјанчић, том II, Београд 1959, 63; Иван Божић, *Немирно ѣморје XV века*, Београд 1979, 95–195, 206–240; Исти, *О ѣоложају Зетѣ у држави Немањѣ*, Историски гласник, 1–2, Београд 1950, 96–121; Исти, *Зетѣ и Мрњавчевѣ*, Прилози за књижевност, XLII, Београд 1976, 20–34; Бранислав Ђурђево, *Два дефѣтера Црне Горе из времена Скендер-беѣа Црнојевића* II, Сарајево 1968; *Животѣ Свеѣоѣа Симеона Немање од Свеѣоѣа Саве*, изд. В. Ђоровић, Списи св. Саве I, Београд–Сремски Карловци 1928; *Летѣоіис ѣоѣа Дукљанина*, уредио Фердо Шишић, Београд–Загреб 1928, 82–105; Јован Радонић, *Наши десѣоѣи ѣоком векова*, Глас САНУ 219 (1956), 11–17; Момчило Спремић, *Десѣоѣи Ђурађ Бранковић и њѣово доба*, Београд 1999, 72–77, 174–176, 210–215, 280–285, 390–392; Радослав Љушић, Андрија Веселиновић, *Српске династије*, Београд 2008, 27–37, 68–74; *Истѣорија Црне Горе*, књига I, (Милутин Гарашанин, Јован Ковачевић) Титоград 1967, 89–97, 291–300, 313–408; *Истѣорија Црне Горе*, књига II, том I (Сима Ђирковић), Титоград 1970, 3–93; *Истѣорија Црне Горе*, књига II, том II (Сима Ђирковић), 3–119, 277–346; Исти, *Срби међу европским народима*, Београд 2004, 26–30, 95–98, 114; Исти, *Осамостѣљивање и усѣон дукљанске државе*, Истѣорија српског народа, I, Београд 1994, 182–197; Божидар Шекуларац, *Дукљанско–зетѣске ѣовеле*, Титоград 1987; Милош Благојевић, *Прејлед истѣоријске ѣеографѣје средњовековне Србије*, Зборник за ИМС 20 (1983), 45–126; Милош Благојевић, *Србија Немањѣ и Хиландар*, Београд–Нови Сад 1999, 6–14, 24–25, 90–91, 122–123; Милош Благојевић–Момчило Спремић, *Слом Црнојевића*, Истѣорија српског народа, II, Београд 1994, 414–431; Светлана Поповић, *Крстѣ у круѣу, архѣиѣекѣтура манастѣира у средњовековној Србији*, Београд 1984; Андрија Веселиновић, *Држава српских десѣоѣа*, Београд 1994.

1. ПЛЕМЕНА И НАРОД 1496–1784.

1.1 Територија и становништво

Топоним Црна Гора први пут се јавља у даровној повељи краља Милутина манастиру Св. Николе на Врањини у којој је записано „...и јеште придах [манастиру] от Черне Горе...“. Непознато је, међутим, на коју географску област се мисли. Јован Ердељановић је сматрао да она мора бити у бизини манастира, односно Скадарског језера, али за то нема материјалних доказа. Наредни помен Црне Горе датира из 1348. године, када се у изворима на италијанском језику среће топоним *Cerna Gora*, али и на основу овог документа не може се одредити са сигурношћу на коју географску област се мисли. Први акт на основу кога је могуће рећи нешто више о томе где се налази област Црне Горе датира из 1379. године, када је записано да се Црна Гора налази у Зети, ближе Јадранском мору. У которском архиву најстарији помен Црне Горе потиче из 1397. године, када је извесни „Johannes Andrei de Montenegro“ боравио у Котору и дао своје пуномоћје Лауренцију из Болоње. Веома важан податак о имену и области Црне Горе даје уговор потписан између деспота Ђурђа Бранковића (1427–1456) и Млечана (1435) у којем се три пута помиње Црна Гора као „*satunni Cernagore*“ и „*satunos Cernagore*“. Радило се о местима која се налазе на граници Српске деспотовине и Млетачке републике, око којих је вођен спор. Истовремено, током друге половине XV века, срећу се топоними Зета, Горња и Доња Зета и Црна Гора. Под Доњом Зетом означен је простор који је фигурирао ка Скадарском језеру, нижи и плоднији, док се појмом Горња Зета означава виши, планински део.² У Горњој Зети се налазила и област Црне Горе, а познато је из тог времена да су Которани Црном Гором називали планинске крајеве северно од свог града, а најчешће ону област која је касније названа Катунском нахијом.³

² Глигор Станојевић, *Црна Гора у XVI вијеку*, Историја Црне Горе, 3, Титоград 1975, 7.

³ Јован Ердељановић, *Сџара Црна Гора: Еџничко сродсџиво Бокеља и Црноџораца*, Подгорица 1997, 6; И. Стијепчевић-Р. Ковијанић, *Први џомени Црне Горе у которским сџоменицима*, Историјски записи, Цетиње 1953, 231–233; Јорџо Тадић, *Писма и уџуџиства дубровачке реџубике*, књига 1, Београд 1935, 396.

Од времена пада под Отоманску власт до XVIII века нису се много мењале границе Црне Горе. На истоку граница је била река Морача, на североистоку Зета. У другој половини XVI века изгубљена је узана област уз Зету од Вранића до прекозетске области Павковића (Бјелопавлићи). Западна и северозападна граница ишла је од Котора дуж Бококорског залива благо повијајући ка западу, при чему је племенска област Цуца, која се граничила са племенском облашћу Грахова, била најзападнија тачка. Граница Озринића и Пјешиваца чинила је северну границу Црне Горе, при чему је допирала до обала Сланског језера. На југу је границу представљала обала Јадранског мора, али је припадност Црној Гори зависила од тога која држава влада овом облашћу. Тако је Грбаљ административно припадао Црној Гори, као и Побори, Маине и Брајићи, све док су били под влашћу Османског царства, док Паштровићи нису улазили у њен састав јер су били млетачка територија. После пада под Османлије Црна Гора се састојала од седам нахија, крајем XVI века од шест, да би касније број био смањен на пет и на крају свега четири. У питању је иста област, која је временом претрпела административне измене. Четири нахије на које се Црна Гора делила биле су: Катунска, у којој је живело девет племена (Цетиње, Његуши, Ђеклићи, Бјелице, Цуце, Озринићи, Пјешивци, Загарач и Комани), Љешанска, са три племена/кнежине (Дражевина, Градац и Буроње), затим Црмничка са седам (Подгор, Дупило, Брчели, Сотонићи, Глухи до, Лимљани и Бољевићи) и Ријечка, са пет племена (Косијери, Добрско село, Цеклин, Љуботињ и Грађани). У време пада под Османско царство и касније на овом простору је живело српско становништво, при чему је израз Црногорац означавао географску, а не етничку припадност.⁴

Источно и североисточно од Црне Горе налази се област Брда, насељена такође српским становништвом организованим у племена и братства као и Црној Гори. На овој територији живела су племена: Бјелопавлићи (око Зете), источно од њих Пипери (до десне обале Мораче), још источније Братоножићи (од десне обале Мораче), и на крајњем истоку Кучи. Васојевићи су живели северно од Куча и Братоножића, све до Лима и Бјеласице. Западно од Васојевића уз реку Морачу, живело је истоимено племе. Источно од области Брда, северно и северозападно у односу на Црну Гору живела су херцеговачка племена Никшићи, Бањани, Пивљани, Ускоци, Шаранци, Грахово, Кривошије, Требјешани, Билећа, Гацко, Љубибратићи, Зупци, Рудињани, Приједојевићи, Малешевци и Дробњаџи. Од ових племена на територији данашње државе Црне Горе живели су Кривошије, Грахово, Бањани, Никшићи, Пивљани, Ускоци, Шаранци и Дробњаџи. На приморју су живели Грбаљ, Брајићи, Маине, Побори и Паштровићи.

⁴ Радош Љушић, *Историја српске државности*, књига II, Нови Сад 2001, 255–256, 266.

У духовном погледу, територија данашње Црне Горе у прошлости се налазила под јурисдикцијом неколико епархија Српске православне цркве. Најзначајнија је била Цетињска митрополија, наследница Зетске епископије која је постојала од 1219. до 1346. године. Приликом уздицања Српске архиепископије на ранг Патријаршије (1346) и Зетска епископија је уздигнута на ранг митрополије. Седиште ове епископије и митрополије више пута је мењано. Најпре је било на Илови (Превлаци код Тивта), да би се после низа промена усталила на Цетињу (1485), у Богородичином манастиру. О границама ове митрополије не може се са великом сигурношћу говорити али се поуздано зна да је обухватала стару Црну Гору, затим део Боке Которске, Приморје, област до Скадарског језера, Подгорицу и део Брда.⁵ Један од најранијих података (1551) говори да је митрополит цетињски под својом управом имао Црну Гору и Приморје.⁶ Територија Херцеговине улазила је крајем XV века у састав Херцеговачке митрополије. До обнове Пећке патријаршије (1566) постојала је само једна црквена област на простору Херцеговине, која се среће под различитим именима, као што је Петровска, Лимска, Милешевска и на крају Херцеговачка митрополија. У каснијем периоду она је подељена на Требињску (Захумску) и Милешевску (Полухерцеговачку/Петровску) епархију. Под јурисдикцијом Херцеговачке митрополије налазила су се херцеговачка племена са територије данашње Црне Горе. Она је, као и Цетињска, мењала своје седиште, што је условила и подела унутар ње.⁷ Када је патријарх Гаврило I дао (1657) синђелију Василију Јовановићу (св. Василије Острошки) за Захумску епархију, назначио је да она обухвата Никшиће, Колашиновиће, Морачу и Плану.⁸

Специфичност по којој је током дужег периода нововековне историје савременицима било препознатљиво црногорско друштво била је његова племенска организација. Племена су формирана у низу историјских процеса, чију генезу је могуће пратити од краја XIII, па све до почетка XVIII века. Питање настанка племена занимало је научнике

⁵ Приликом хиротоније митрополита Данила 1700. као област његове јурисдикције одређени су: Црна Гора, Грбаљ, Паштровићи, Кртоли, Луштица, Бар, Скадар, Улцињ, Подгорица, Жабљак, Зета, Кучи, Братоножићи, Пипери и Бјелопавлићи. (Гаврило Витковић, *Сјоменици из будимској и џешијанској архива*, књига 1, Београд 1973, 5–8; Глигор Станојевић, *Црна Гора у доба владике Данила*, Цетиње 1955, 45; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, друга књига, Београд 1991, 228).

⁶ У документу се наводи: „...како аз Епискуп Ромил Црније Гори и Приморја...“. Податак католичког мисионара Ђованија Пасквалија из 1643. као подручје јурисдикције цетињског митрополита наводи: Црну Гору, Жабљак, Подгорицу, Лешкопоље, Цуце, Озриниће, Бјелице, Поборе, Цеклин, Црнце, Жупу, Миращ, Обод, Јањево, Салосе, Ораховац, Рисан и Херцег Нови. (Марко Јачов, *Сјиси Конгрегације за њројаџану вере у Риму о Србима 1622–1644*, Београд 1986, 599; Душан Вуксан, *Историјска грађа. Владике и разних њлемена*, Записи, књига XVII, Цетиње 1937, 25).

⁷ Ђоко Слијепчевић, *Хумско-херцеговачка епархија и епископиј (митрополији) од 1219. до краја XIX века*, Епископија захумско херцеговачка, Београд 2006, 127–135.

⁸ Народни музеј Црне Горе, Архивско одељење (у даљем тексту НМЦГ, АО), 9/1657.

различитих провенијенција, а сви су у својим радовима истицали везу између племена и средњовековних катуна. Термин катун данас се најчешће идентификује са привременим сточарским насељем, у којем су се сточари задржавали преко лета напасајући стада на околним пашњацима. Њега је могла да чини велика породица, али их је по правилу било више. Током постојања средњовековне српске државе катун имао је, поред овог, још једно значење као термин за дружину, компанију. Како су власи, сточарско становништво, у српској средњовековној држави имали и једну врсту војне обавезе, катун за њих није био само тип насеља него и облик самоуправе. Овоме у прилог иде чињеница да се катуни који се на основу немањихких повеља могу убицирати не налазе увек високо у планинама, већ се њихов део налази у нижим пределима. Током XV века, долази до преображаја и миграција сточарских дружина, те њиховог повезивања. Термин катун управо тада има значење дружине или општине. Ова дружина, међутим, није велика, па често долази до удруживања више мањих.⁹

Катунско становништво имало је другачији положај од сеоског,¹⁰ а суштинска разлика била је у начину плаћања пореза и дужностима које су имали, односно већа аутономност сточарског у односу на сеоско (земљорадничко) становништво. Сваки катун имао је своју унутрашњу организацију, коју је са једне стране диктирало законодавство српске државе, а са друге обичајно право. Део који је регулисала држава односио се пре свега на занимање, одређивање обавеза и из тога произилазећи начин плаћања пореза. Што се тиче унутрашње организације, катунар је носио у почетку различите титуле, али се приликом османског осва-

⁹ Миленко С. Филиповић, *Бијели Павле*, Историјски записи, књига I, свеска 3–4, Цетиње 1948, 168–169; Исти, *Структура и организација средњовековног катуна*, Научно друштво СР Босне и Херцеговине. Посебна издања, књ. II, Симпозијум о средњовековном катуну одржан 24. и 25. новембра 1961. г, Сарајево 1963, 49, 62–65; Иван Божић, *Немирно јоморје...*, 157–158; Бранислав Ђурђев, *Посјанак и развијак брдских, црнојорских и херцеговачких племена*, Титоград 1984, 111–115; Исти, *О војницима, са освртом на развој шурског феудализма и на њихово босанско ајалука*, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Сарајево 1947, 104–108; Milan Vasić, *Martolosi i jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*, Сарајево 1967, 40–43; Душанка Бојанић-Лукач, *Власи у северној Србији и њихови први кануни*, Историјски часопис, књига XVIII, Београд 1971, 255; Раде Михаљчић, *Војнички закон Code militaire*, Зборник Филозофског факултета, књига XII-1, Београд 1974, 306–308; Јован С. Трифуновски, *Географске карактеристике средњовековних катуна*, Посебна издања, књ. II, Симпозијум о средњовековном катуну..., 30, 37.

¹⁰ Термин влах је током историје претрпео знатне промене, нарочито у његовом етничком значењу. Првобитно су њиме Словени називали романизовано балканско становништво, које се приликом словенске колонизације повукло у приморске градове и планине. Термин је временом изгубио првобитно значење и већ у средњем веку њиме су именовани људи који су као сточари имали посебан статус. У време када су Османлије завршиле освајање српских земаља, током XV века, преузели су и уклопили у своје законодавство дотадашњи правни статус влаха, који су у етничком смислу већ сви били Срби. Зато у наредном периоду изрази 'влах' и 'Србин' постају синоними. (Миленко С. Филиповић, *Структура и организација...*, 50–51).